

KONFRANSIN AÇILIŞ MƏRUZƏLƏRİ

ŞİFAHİ ƏNƏNƏ VƏ USTAD SƏNƏTKAR FƏRDİYYƏTİ

Muxtar KAZIMOĞLU-İMANOV

Akademik, AMEA Folklor İnstitutunun direktoru

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin imzaladığı xüsusi Sərəncam işığında bu il Aşığı Ələsgərlə bağlı yubiley tədbirlərinin keçirilməsi, heç şübhəsiz, ustad sənətkarın yaradıcılığını hərtərəfli araşdırmaqda mühüm rol oynayacaqdır. Bu çıxışımızda biz Aşığı Ələsgər irsinə şifahi ənənə və müəllif fərdiyyəti, yəni bu vaxtacan xeyli araşdırılan, amma yetərincə də mübahisəli məqamları olan bir məsələ çərçivəsində nəzər salmaq istəyirik. İlk növbədə xatırlatmağı vacib bilirəm ki, xalq arasında Aşığı Ələsgər sözünün ilahi mənşəyinə inam tədqiqatçıları arasında bir daha bu barədə düşünüb-daşınmaq və yazı-pozu bilməyib bədahətən şeir demək hadisəsinə yenidən qayıtmaq ehtiyacı vardır. Ehtiyac yaranır ki, sinədən söz demək məsələsi ilə Aşığı Ələsgərin yazı-pozu bilməməsinin bağlılığına təzədən bir aydınlıq gətirilsin.

Aşığı Ələsgərin yazı-pozu bilməməsinin Sovet dövründə xüsusi olaraq qabardılması o vaxtkı siyasi rejimin “proletar mədəniyyəti” təlimi ilə bağlı idimi? Axı yeni bərqərar olmuş Sovet siyasi sistemində aşağı təbəqəyə mənsub sənətkarların irəli çəkilməsi və onların “burjuaziya”-nı təmsil edən yazıçılara qarşı qoyulması istiqamətində addımlar atılır, tədbirlər görüldü. Yoxsul bir kəndli ailəsindən çıxan və təhsil almaq imkanı olmayan Aşığı Ələsgərin dövlət orqanları tərəfindən xüsusi olaraq İrəvana dəvət edilməsi xatırladığımız istiqamətdə atılan addımların, görülən tədbirlərin bir nümunəsi sayıla bilər. Amma burası da var ki, Aşığı Ələsgər dövlət orqanlarının dəvətinə heç də müsbət cavab verməyib və İrəvanda rəsmi dairələrlə ünsiyyətdən boyun qaçıdırıb. Öz dövrünün Mirzə Bəylər kimi qabaqcıl dünyagörüşlü ziyalisinə, Dəli Alı kimi yenilməz qaçağına təriflər deyən Aşığı Ələsgər Sovet quruluşunun şəninə bir misra belə söyləmək fikrində olmayıb. Demək, Aşığı Ələsgərin “bisavadlığı”nın xüsusi olaraq qabardıl-

masının arxasında “proletar mədəniyyəti” siyasətinin gizləndiyini güman etmək özünü o qədər də doğrultmur və bu qüdrətli sənətkarın həyat-yaradıcılığı ilə bağlı səciyyəvi faktlara aşıq sənətinin qanunauyğunluqları baxımından yanaşmaq lazım gəlir. Bədahətən şeir demək bu qanunauyğunluqlardan biridir. Əlbəttə, sinədən söz demək bütün aşıqlara yox, Aşıq Ələsgər kimi ustad aşıqlara aid edilən və xüsusi önəm verilən bir cəhətdir. Məsələn burasındadır ki, ustad aşığın Dədə Qorqud sayaq övliyaliği ilə, kəramət sahibi olması ilə bağlı inanclar, hər şeydən əvvəl, həmin sənətkarın sinədən söz demək qüdrətini əsaslandırmağa yönəlir. Elə söz ki, dildə-ağızda gəzir və zaman-zaman nəsil-dən-nəslə ötürülür. Elə söz ki, şifahi şəkildə yarandığı kimi, nəsil-dən-nəslə ötürülüb geniş yayılması da bir çox hallarda məhz şifahi şəkildə baş verir. Odur ki, Aşıq Ələsgər yaradıcılığında şifahlilik məsələsinə diqqət yetirmək, bu sənətkarın yazı-pozuya münasibətini xüsusi nəzərə almaq bu günün özündə belə aktualıq kəsb edir və bu məsələnin çözülməsi aşıq yaradıcılığı ətrafında davam etməkdə olan şifahi sənət – yazılı sənət mübahisəsinə müəyyən qədər aydınlıq gətirir.

Aşıq Ələsgər yazıb-oxumağı bacarıbmı? Bu suala “yox” cavabı verməyə tələsmədən ustad aşığın şeirlərinə müraciət edək. Görəcəyik ki, müəllif bir çox şeirlərində özünün yazıb-oxumağından söhbət açır:

*Sol əldə kağız var, sağ əldə qələm,
Bir yanda nəşə var, bir yanda ələm.
Ələsgər tək şirin zəban, xoş kəlam,
Bivəfa dünyaya gəldi də getdi. (“Getdi”)*

*Ələsgərəm, doğru yoldan azmaram,
Hərcayı gözələ tərif yazmaram. (“Bəyistan”)*

*İstəyirəm, sana bir dastan yazam,
Qubernat eşidə, yaranal bilə. (“Bilə”)*

*Orucu çox bəyənmişəm, məhəbbətim var Qəfərə,
Qasımı mərdanə gördüm, vəsfini yazdım dəftərə. (“Kimi”)*

*Neçə namə yazdım canan elinə,
Heç birisi o diyara yetmədi. (“Yetmədi”)*

Göründüyü kimi, Aşıq Ələsgər “Getdi” şeirində kağız-qələmdən, “Bəyistan”, “Bilə”, “Kimi”, “Yetmədi” şeirlərində isə tərif, dastan, vəsf, namə yazmaqdan bəhs edir. Oxşar mənzərəni “oxumaq” məsələsinə münasibətdə də izləmək mümkündür:

“Əlif”dən dərs aldım, əbcəd *oxudum*. (“Yazıq əmməni”)
Dərs almışam, *oxumuşam* hər aya. (“Dal dala”)
Oxudum, yetişdim mən bu hesaba. (“Olur”)

Adı çəkilən şeirlərdə Aşıq Ələsgər oxuyub əbcəd öyrənməyindən, dərs alıb Quran ayəsi oxumağından, oxuyub bəlli bir mərtəbəyə yüksəlməyindən bəhs edir.

Bütün bunlarla bərabər, o da qeyd edilməlidir ki, Aşıq Ələsgər yaradıcılığında onun yazıb-oxumaq bacarmamasına işarə edən misralar da var:

Huş başımdan gedib, yoxdu savadım,
Sözlə mətləb yazmaq deyil muradım,
Arifə eyhamla yazıram hürfat.
 (“Dörd kitab hər yana yolu göstərir”)

Bu misralardan aydın olur ki, Aşıq Ələsgərin “sözlə mətləb yazmaq” savadı yoxdur, o, fikrini arif adamlara ayrı-ayrı hərflərə işarə etməklə çatdırır.

Aşıq Ələsgərin yazıb-oxuya bilməməsi barədə yerli-yataqlı məlumatı isə onu görüb-tanıyan adamların söylədiklərindən alırıq. Aşıq Ələsgərlə ünsiyyətdə olan belə adamlardan biri Aşıq Şəmsirdir. Aşıq Şəmsirin söyləməsinə görə, İrəvanlı Mirməcid ağa cibindən bir bəyaz çıxarıb oxumaq üçün Aşıq Ələsgərə verir. Aşıq Ələsgər isə sazı köynəkdən çıxarıb, bəyazı oxuya bilməyəcəyini Mirməcid ağaya belə bildirir:

Qulaq eşitməsə, ürək duyar mı?
Nə bilər dünyada naşı bisavad?
Yazmaq, pozmaq bisavada uyar mı?
İnsan olmayaydı kaşı bisavad...

Atam yoxsul olub dövləti-vardan,
Məni qurtarmayıb bu intizardan,
Az-az öyrənərəm oxumuşlardan,
Gündə eylər çox təlaşı bisavad.

Aşıq Ələsgərin yazı-pozu bilməməsini öz xatirələrində sənətkarın oğlu Aşıq Talib və şeyirdi Aşıq Ağayar da yeri düşdükcə vurğulayır. Aşıq Ələsgərin nəvəsi və Aşıq Ələsgər irsinin tanınmış tədqiqatçısı İslam Ələsgər qeyd olunan məsələ ilə bağlı mülahizələri ümumiləşdirərək yazır: “Aşıq Ələsgər kəskin hafizəsi və həmişə öyrənməyə cəhd göstərməsi sayəsində zəngin bilik əldə etmişdir. Oğlanlarının, onu görmüş digər qocaların söylədiklərinə görə, aşıq dövrünün ziyalıları və din xadimləri ilə ünsiyyətdə olar, onlara tarixi, bədii və dini

kitablar oxutdurub, qulaq asmağı çox sevərmiş. Dini məsələlər ətrafında gedən mübahisələr zamanı mollalar, axundlar, qazilər, hətta şeyxlər onun dedikləri ilə razılaşmalı olurluşlar.

Aşıq Ələsgərin şeirlərində Firdovsinin, Nizaminin, Füzulinin, Nəsiminin, Hafizin adlarının çəkilməsini, “onlar da yazdığı ayə, mən-dədi” deyilməsini təsadüfi hal hesab etmək olmaz. Aşıq dinləmə yolu ilə onların əsərləri ilə tanış imiş”. İslam Ələsgərin bu qənaəti tədqiqatçılar arasında qəbul edilmiş bir qənaətdir və bizim də bu qənaətə heç bir etirazımız yoxdur. Amma kimsə “dərin zəka sahibi üçün yazıb-oxumağı öyrənmək asan bir işdir” deyib Aşıq Ələsgərin “bisavadlığı”na şübhə ilə yanaşsa və öz şübhəsinin yersiz olmadığını ustad sənətkarın bir çox şeirlərində rast gəldiyimiz (və bir az əvvəl xatırladığımız) “namə yazdım”, “əbcəd oxudum” kimi ifadələrlə sübuta yeytirməyə çalışsa, biz bunu da təbii hal saymalıyıq. Ona görə ki, aydınlaşdırılması vacib olan məsələ Aşıq Ələsgərin yazı yaza bilməməsindən daha çox onun şifahi yaradıcılıq prinsiplərinə nə dərəcədə əməl edib-etməməsidir. Faktlar göstərir ki, Aşıq Ələsgər məhz şifahi yaradıcılıq yolunu seçib və bədahətən şeir söyləmə tələbinə yüksək səviyyədə əməl etməyə çalışıb:

Bir mirzə lazımdı əli qələmli,
Mən deyəm, vəsfini yaza, Müşgünaz.

“Müşgünaz” şeirindən götürdüyümüz bu misralar şifahi söyləmə və qələmə alma məsələlərinin Aşıq Ələsgər yaradıcılığında yerini görməyə yaxından kömək edir. “Yazılanı oxusunlar, qulaq asım; şeiri deyim yazsınlar”. Bu prinsip Aşıq Ələsgər haqqında dastan-rəvayətlər və xatirələrdə də kifayət qədər zəngin faktlarla öz təsdiqini tapır. Aşıq Şəmşirin Aşıq Ələsgər haqqında xatirəsində qarşılaşdığımız səhnə – verilən kağızın Ələsgər tərəfindən oxunmaması oxşar şəkildə dastan-rəvayətlərdə də rastımıza çıxır: Şəmkirli Aşıq Hüseynin qifilbəndi yazılmış kağız Aşıq Ələsgərə çatanda o, kağızı oxumaq üçün oğlu Bəşirə verir. Qifilbəndə cavabı da Aşıq Ələsgər yazmaq yox, şifahi söyləmək yolu ilə bildirir. Cavabın kağıza köçürülməsini Aşıq Ələsgər yenə oğlu Bəşirə həvalə edəsi olur.

Dastan-rəvayətlərdə Aşıq Ələsgərin yazıb-oxumaq bilməməsinə bu qədər diqqət yetirilməsinin səbəbini doğru-düzgün anlamaq üçün yenidən ənənəyə baş vurmaq, Ələsgərəqədərki ustad aşıqlarla bağlı bəzi əhvalatları xatırlatmağa ehtiyac yaranır. Uzağa getmədən “Qurbani” və “Abbas-Gülgəz” dastanlarına nəzər salsaq, hər iki dastanda baş qəhrəmanların təhsilə, yazı-pozuya münasibətini üzə çıxaran epizodlara

rast gələrək. Məsələn, “Qurbani” dastanında belə bir epizod diqqətdən yayınmır: Pəri xanımın Qurbani bir yerdədirlər. Pəri xanım bir molla çağırır Şıx oğlu Şaha məktub yazdırır ki, Şıx oğlu Şah iki sevgilini Qara Vəzirin zülmündən xilas etsin, onlar bir-birindən ayrılmasınlar. Başa düşmək çətin deyil ki, bu epizodla dastançı öz qəhrəmanının yazıb-oxumaq bilməməsinə, söylədiyi şeirlərin haqq vergisi kimi sinədən gəlməsinə işarə edir. Oxşar epizodlarla “Abbas-Gülgəz” dastanında da qarşılaşırıq: Abbası öz istəyi ilə mədrəsəyə qoyurlar, amma şikəstə oxumaq üstündə molla ilə toqquşmaq və ağır fəlaqqa cəzası almaq bu təhsili yarımçıq qoyur. Xatırladığımız epizodda da dastançının niyyəti eynidir: Abbasın təhsil gücünə yox, Allah vergisi hesabına sinədəftər olmasını diqqət mərkəzində saxlamaq.

Ələsgər-qədəriki ustad aşıqlardan Xəstə Qasımın təhsilə, yazı-pozuya münasibətini əks etdirən rəvayətlər də toxunduğumuz mövzu baxımından az maraqlı doğurmur. Xəstə Qasımın əvvəl öz kəndi Tikmədaşda, sonra isə Ərdəbildəki Şeyx Səfi məscidində kifayət qədər yüksək təhsil alması məlum faktlardır. Tədqiqatçı Məhəmməd İbadi Qaraxanlının fikirlərinə əsaslanıb o faktı da xatırlatmaq yerinə düşər ki, Xəstə Qasım mahir bir xəttat olub. Bu fakt istər-istəməz belə bir sual doğurur: Yüksək təhsil almaq və mahir xəttat olmaq Xəstə Qasımın sinədəftər haqq aşığı olmasını xalqın təsəvvüründə arxa plana keçirmir ki? Xeyr, arxa plana keçirmir, ona görə ki, Xəstə Qasımın yüksək savad sahibi olmasından böyük məhəbbətlə söhbət açan aşiqsevərlər bu sənətkarın sinədəftərliyindən də eyni məhəbbətlə söhbət açırlar. Aşiqsevərlərin qənaətlərindən biri də budur ki, Xəstə Qasımın şeirləri daha çox ağızdan-ağıza keçərək, məclislərdə oxunaraq xalq arasında məşhurlaşır. Bu qənaətə uyğun rəvayətlərin yaranmasına da təsadüfi hal kimi baxmaq olmaz. Rəvayətlərdən biri bu məzmunadadır: Hakimiyyətdən narazılığını bildirdiyinə görə Xəstə Qasımın əlyazmalarını Nadir şahın adamları Tikmədaş bölgəsindəki Bino çayına atıblar. Məhəmməd İbadi Qaraxanlıya istinadən xatırladığımız bu rəvayət, bircə, hər şeydən daha çox şifahilik məsələsini qabartmaq üçündür. Bu rəvayəti danışmaqla aşiqsevərlər Xəstə Qasım şeirlərinin Haqdan gəlmə ecazkarlığını nişan verirlər və bildirmək istəyirlər ki, əlyazmalar olsa da, olmasa da, Xəstə Qasımın Haqdan gələn şeirləri dillər əzbəridir, bu şeirləri zaman-zaman yaşatmağın mühüm bir yolu məhz şifahi ifaçılıqdır.

Qurbani, Abbas Tufarqanlı və Xəstə Qasımla bağlı dastanlardan və rəvayətlərdən gətirdiyimiz, Aşiq Ələsgər fenomeninin doğru-düzgün başa düşülməsinə yönəltmək istədiyimiz faktlar sinədən şeir deyib ilahi

mətləblərdən xəbər verməyin aşıq sənətində bir kult səviyyəsinə qaldırılmasını göstərir. Məsələyə bu cür yanaşılmasının bariz ifadəsidir ki, müasirləri Aşıq Ələsgərdən bəhs edərkən bu böyük söz ustasının hansı şeiri hansı məqamda deməsini xüsusi diqqətə çatdırırlar. Bu məsələ ilə bağlı maraqlı faktlara Aşıq Ağayarın xatirələrində rast gəlirik. Aşıq Ağayarın dediklərindən bəlli olur ki, “Bu gün” rədifli müxəmməsini Aşıq Ələsgər Qazaxda bir evdə qonaq olarkən; “Leyli”, “Bəyistan”, “Ürəyimdə” qoşmalarını və “Sarı gələndə” təcnisini Kəlbəcərin Qamışlı kəndində toy apararkən deyib. Söz yox ki, dastan-rəvayətlər Aşıq Ələsgərin şeirlərini söyləmə məqamlarına görə izləməyə daha geniş imkan yaradır. Aşıq Ələsgərin Səhnəbanı, Anaxanım, Həcər xanım, Şəmkirli Aşıq Hüseyn, Dəli Alı, Mirzə Bəylər, Mirməcid ağa, Şair Nağı və başqa şəxslərlə bağlı şeirlərinin necə, hansı şəraitdə, hansı əhvalat fonunda ortaya çıxmasını məhz dastan-rəvayətlər vasitəsilə öyrənə bilirik. Təbii ki, Aşıq Ələsgərin bütün şeirlərinin yaranma tarixini arayıb-araşdırıb üzə çıxarmaq mümkün deyil. Və bəlkə, belə bir araşdırmaya çox lüzum da yoxdur. Ustad sənətkarın şeirlərini diqqətlə oxumaq kifayət edir ki, həmin şeirlərin şifahi ənənədən gələn cəhətlərini görmək mümkün olsun. Belə cəhətlərin ən üzde olanlarından və nəzərə tez çarpanlarından biri söz və ifadələrin ümumi danışiq dili əsasında işlənməsidir. Bir az əvvəl adını çəkdiyimiz “Bu gün” müxəmməsinə diqqət yetirsək, görürük ki, həmin müxəmməsin rədifi Aşıq Ağayarın dilindən “bu gün” şəklində yox, yerli şivənin tələffüz normalarına uyğun olaraq “böyün” şəklində səslənir:

Aləmin padişahı, sən yetiş imdada böyün,
Naqafil qarşımıza çıxdı mələkzadə böyün.

Bu müxəmməsin adının və rədifinin “bu gün” şəklində oxucuya çatdırılması da göstərir ki, nəşr zamanı Aşıq Ələsgər şeirlərinin üzərində mümkün qədər ədəbi dil normalarına uyğunlaşdırma işləri aparılıb. Amma bu, heç də Aşıq Ələsgər şeirlərini danışiq dili tərzindən uzaqlaşdırmaqla nəticələnməyib.

Aləmin padişahı, sən yetiş imdada bu gün,
Naqafil qarşımıza çıxdı mələkzadə bu gün.
Göz gördü gül camalın, könül içdi bada bu gün,
Can cəsəddən ayrılır, gedir bu sevdada bu gün.

Görmək çətin deyil ki, bəndin zəruri ədəbiləşdirilməsi “böyün” formasını “bu gün” formasına keçirməklə bitib və mələkzadə//mələkzadə, bada//badə əvəzlənmələrinə, həmçinin müxəmməsin sonrakı bəndələrində irəng//rəng, calal//cəlal, pərvana//pərvanə, əfsana//əfsanə,

mərdana//mərdanə əvəzlənmələrinə yol verilməyib. Aşıq Ələsgər şeirlərindən ziyarət (ziyarət), ibadət (ibadət), fürsət (fürsət), qəzəmət (qazamat), biqıryat (biqeyrət), zamana (zəmanə), piloy (plov), aloy (alov), ciloy (cilov), sahib (sahib), barabar (bərabər), yaşiyam (yaşayam), urus (rus), doxdur (doktor), beşatlına xod verib (beşatılanı işə salıb) kimi tələffüz formasında olan söz və ifadələrdən nə qədər desən misal çəkmək olar. Amma biz bu cür misallar üzərində geniş dayanmağa ehtiyac görməyib, Aşıq Ələsgər timsalında sinədən şeir deməyin bəzi başqa əlamət və göstəricilərinə də öləri nəzər salmaq istəyirik. Belə əlamət və göstəricilərdən biri özünəqədərki ənənədə kifayət qədər geniş yer tutan və müəyyən qədər qəlibləşən ifadə tərzindən yerli-yerində istifadə etməkdir. Məhəbbət mövzulu şeirlərinə nəzər salsaq, görürük ki, Aşıq Ələsgər özündən əvvəlki ustad aşıqların yaradıcılığında tez-tez qarşılaşdığımız “qönçə gülü dərmək”, “tovuz kimi bəzənmək”, “sona kimi silkinmək”, “külli-Dağıstana dəyişməmək”... ifadələrinə, alma yanaq, gül yanaq, ay qabaq, günəş camal, bal dodaq, qaymaq dodaq, qar sinə... bədii təyinlərinə, qönçə-xar, tərən-sar... bədii təzadlarına heç də az müraciət etmir. Belə qəlib-klişelərə müraciət, heç şübhəsiz, şifahi yaratma prosesinə yardım edir və mətnin qurulmasında zəmin element funksiyasını daşıyır. Qəlib-klişe nümunələrini “ənənə və Aşıq Ələsgər” kontekstində axtardığımız kimi, Aşıq Ələsgərin öz şeirləri daxilində də axtarmaq mümkündür: ayrı-ayrı gözəllərin tərifinə həsr etdiyi şeirlərdə Aşıq Ələsgər eyni və ya oxşar misralardan istifadə edir. Aşıq Ələsgərin “Güləndam” rədifli qoşmasındakı məşhur “Səni gördüm, əl götürdüm dünyadan” misrasına ustad sənətkarın “Sənəm, gəl” rədifli qoşmasında, həmçinin “Səni gördüm, əl götürdüm evdən, əyaldan, Şapəri” şəklində “Şapəri” müxəmməsində rast gəlirik. Başqa misal. Ustad sənətkarın “Giləyə” rədifli müxəmməsində belə bir misra var:

Libası əndamına layıq, əndam uyur libasına.

Bu misraya cüzi fərqlə “Gözəl” və “Gözələ” müxəmməslərində də rast gəlirik:

Libas əndama uyur, əndam uyur libasına. (“Gözəl”)

Libas əndamına layıq, əndam libasından gözəl. (“Gözələ”)

Oxşar misralardan istifadə edilməsini Dəli Aliya həsr olunmuş şeirlərdə də izləmək mümkündür:

Sərim qurbandı sərinə, ay atanın nər balası. (“Deyin”)

Atanın sərdar oğludu, sərim qurbandı sərinə. (“Kimi”)

Və yaxud:

Süzən tufəng cingildəyir, güllə qaçır qana – deyin. (“Deyin”)

Süzən tufəng cingildəyir, patronu səyrişir qana. (“Kimi”)

Oxşar misranı nəinki iki ayrı-ayrı şeirin müqayisəsində, hətta bəzən eyni şeirin daxilində də müşahidə etmək olur:

İnşallah, heç yerdə qalmaz avara,

Bir qula ki Şahi-Mərdan yar olsun.

“Olsun” rədifli qoşmanın birinci bəndində tanış olduğumuz bu misralar həmin şeirin yeddinci bəndində cüzi fərqlə yenidən qarşımıza çıxır:

Sidqini bağlayan Şahi-Heydara,

İnşallah, heç yerdə qalmaz avara.

“Deyin” müxəmməsinə nəzər salaq:

Səxavətdə misli-Hatəm, səddə İsgəndər balası.

“Deyin” müxəmməsinin beşinci bəndindəki bu misra həmin şeirin on birinci bəndində cüzi fərqlə yenidən özünü göstərir:

Səddə İsgəndər kimidi, Hatəm səxalı söylənir.

Gətirdiyimiz bu sayaq misallar həm şifahi yaratma, həm də şifahi yaşatma ənənəsi üçün təbii sayılmalıdır. Belə hesab edilməlidir ki, sinədən şeir deyən sənətkarın oxşar misralar, qəlib ifadələr işlətməsində həmin sənətkarın fitri istedadını kölgədə qoyacaq bir şey yoxdur. Bununla yanaşı, məsələnin ikinci cəhəti – sinədən söylənmiş şeirin yaddaşlarda necə qalması, məclislərdə hansı şəkildə səslənməsi də diqqətdən kənar qalmamalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, sənətkar öz şeirlərində oxşar misralar işlətməsə belə, əlyazması olmayan həmin şeirləri ortaya çıxararkən unudulmuş məqamları yenidən bərpa etməkdə tərtibçilər üçün başlıca çıxış yollarından biri oxşar misralara üz tutmaqdır, yəni sənətkarın unudularaq boş qalmış hər hansı bir misrasının yerini onun oxşar başqa bir misrası ilə doldurmaqdır.

Aşıq sənətində şifahi yaratma və şifahi yaşatma amillərinin nəzərə alınması diqqəti məlum və məşhur çoxvariantlıq məsələsinə yönəlmiş olur. Bəli, yazılı ədəbiyyat nümunələrindən fərqli olaraq, ustad aşıqların dillər əzbəri olan ən məşhur şeirlərinin belə neçə-neçə variantı ilə qarşılaşırıq. Bu cür çoxvariantlıq, heç şübhəsiz, sinədən söz demək yolu tutmuş Aşıq Ələsgər şeirlərinə də aiddir. Təfsilata varmadan təkcə bu faktı xatırladaq ki, Aşıq Ələsgərin nəşr edilmiş şeirlərindən bir xeylisi müxtəlif kitablarda fərqli şəkildə təqdim olunub. Bu o deməkdir ki, başqa ustad aşıqlar kimi Aşıq Ələsgər şeirləri də bizə müxtəlif variantlarda gəlib çatıb.

Beləliklə, biz müxtəlif dəlillər (sözlərin tələffüz formasına geniş yer vermək; məlum formul və klişelərdən istifadə etmək; əlyazması

olmayan şeirlərin müxtəlif variantlarda ortaya çıxmasına istər-istəməz zəmin yaratmaq və s.) əsasında Aşıq Ələsgər irsinin şifahi yaradıcılıqla qırılmaz surətdə bağlı olduğunu bir daha diqqətə çatdırmaq istədik. Amma onu da qətiyyənlə unutmadıq ki, bu zəngin irsdə açıq-aşkar özünü göstərməkdə olan bir müəllif obrazı var və həmin obraz barədə danışmadan Aşıq Ələsgər sənətinin estetik mahiyyətini doğru-dürüst analmaq çətindir.

Müəllif obrazının Aşıq Ələsgər irsindəki yerindən və rolundan danışarkən iki cəhəti xüsusi fərqləndirməyə ehtiyac duyulur: a) müəllif obrazının özünəqədərki aşıq ədəbiyyatından süzülüb gələn tərəfləri; b) müəllif obrazının Aşıq Ələsgər şəxsiyyəti və bioqrafiyası ilə bağlı tərəfləri. Aşıq Ələsgər irsində müəllif obrazının ənənədən gəlmə cizgilərini ayırd etməyə çalışsaq, ilk növbədə, irfan təlimi ilə səsleşən motivlər, rəmzlər üzərində dayanmalıyıq. Qeyd etməliyik ki, yazı-pozu bilməyən və sözü sinədən demək yolunu tutan Aşıq Ələsgəri şeirlərində dərin bilik və zəka sahibi kimi görürük. Məmmədhüseyn Təhmasibin sözləri ilə desək, “o, şeirlərində toxunduğu məsələlərin, hətta qədim əsatin, dini ehkamların, tarixi hadisə və şəxsiyyətlərin hamısı haqqında nə demişsə, yerli-yataqlı demiş, yaşadığı mühitin səviyyəsinə görə gözəl məlumata malik olduğunu çox yaxşı nümayiş etdirmişdir. Tək birçə şeirlərində işlətdiyi çətin söz, ifadə, istilahlər gözdən keçirilsə, onun səviyyəsi aydın görünər. Xüsusilə, deyişmələrində, hərbə-zorbalarında, qıfılənd və təcislərində müxtəlif məqsədlərlə elə sözlər, elə ifadələr işlətməmişdir ki, sözlərin elə çalılarlarından istifadə etmişdir ki, adam heyrət etməyə bilmir. Bəzən hətta təriqət rəmzlərinə belə müraciət etmiş, hamısından xəbərdar olduğunu nümayiş etdirmişdir”. Aşıq Ələsgər yaradıcılığının ideya-bədii istiqamətlərindən danışarkən görkəmli folklorşünasın təriqət rəmzlərinə toxunmasını təsadüfi hal hesab etməz. Məsələ burasındadır ki, Məmmədhüseyn Təhmasib hələ sovet dövründə Azərbaycan aşıq ədəbiyyatının təriqət rəmzləri ilə bağlılığına diqqəti yönəlmiş tək-tək folklorşünaslardandır. Bu baxımdan belə bir faktı xatırlatmaq yerinə düşər ki, Azərbaycan dastanları haqqındakı fundamental əsərində Məmmədhüseyn Təhmasib məcazi məhəbbət dastanlarına xüsusi fəsil ayırır və “Qurbani”dən məhz təriqət rəmzlərini əks etdirən bir dastan kimi bəhs edir. Görkəmli folklorşünas aşıq poeziyasında təriqət rəmzlərinin bir ənənə olaraq nə qədər geniş yer tutduğunu vurğulayaraq yazır: “Sufi-hürufi terminologiyalarından... Aşıq Ələsgər, Şəmkirli Aşıq Hüseyn kimi... görkəmli aşıqlarımız da... istifadə etmişlər. Hətta bu günün sovet aşıqları da bəzən heç mənasını başa düşməyə-

rək, yaxud tamamilə yeni məna verərək rümuzat işlədirlər”. Aşiq ədəbiyyatından, eləcə də Aşiq Ələsgər yaradıcılığından bəhs edən tədqiqatçıların sufizm məsələsinə xüsusi maraq göstərdiyi bugünkü şəraitdə Məmməd Hüseyin Təhməsinin yuxarıda xatırladığımız fikirləri xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Doğrudan da, özündən əvvəlki Qurbani, Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım kimi sənətkarların yolunu davam etdirən Aşiq Ələsgər yeri gəldikcə sufilik və irfanla bağlı anlayışlara da müraciət edir. Amma bu, təbii ki, Aşiq Ələsgəri sufi sənətkar kimi təqdim etməyə, onu hansısa bir təriqətə bağlamağa əsas vermir.

İrfanla bağlı bu anlayışlar sırasında Əli kultu xüsusi yer tutur. “Mövladan aldım muradım” deyən Qurbani kimi, “Mənim ağam Şahimərdan Əlidi” deyən Abbas Tufarqanlı kimi, “Mövlanın əlindən bədə içmişəm” deyən Xəstə Qasım kimi, Aşiq Ələsgər də imam Əliyə üz tutur, “Mövladan dərs alıb elm tapmışam”, “Pir mana göstərdi şah məqamını” deyib özünün şairlik-aşıqlıq gücünü məhz imam Əlinin adı ilə əlaqələndirir. Sələfləri kimi arıflər, ərənlər, qırxlar məclisindən, şəriət, təriqət, mərifət, həqiqət elminə vəqiflikdən bəhs edən Aşiq Ələsgərin öz sələflərindən əxz etdiyi ən mühüm təlimlərdən biri eşq təlimidir. Eşq təlimi ilə bağlı belə bir cəhəti yada salaq ki, məhəbbət dastanlarında ilahi qüvvə tərəfindən verilən buta aşiq üçün Haqqa can atmağın, Haqq yolunda saflaşıb kamilləşməyin mühüm vasitəsidir. Əlbəttə, “Ələsgərnən Səhnəbanı” dastan-rəvayətində aşiq-məşuq münasibəti bir az fərqli şəkildədir. Səhnəbanı hansısa uzaq mahalda yaşamır və hansısa ilahi qüvvə tərəfindən onun uzaqdan-uzağa Ələsgərə buta verilməsinin şahidi olmur. Səhnəbanı Ələsgərin doğulub boya-başa çatdığı kənddə gözlə görüb könül verdiyi bir qızıdır. Amma o da var ki, başqa qızlara qoşulub çeşmədən su gətirməyə, yal-yamacda pencər yığmağa gedən Səhnəbanı Ələsgərin gözündə qeyri-adi bir gözəldir və onu müqəddəs varlıqlarla müqayisə etmək olar:

Sinəm Kəbə, köynək Kəbə örtüyü,
İzin versən, sürtəm üz köynəyinə.

Yarın sinəsini Kəbəyə, köynəyini isə Kəbə örtüyünə bənzədən, Səhnəbanı ilə bağlı başqa bir qoşmasında yarını “Kəbəm, qibləm” adlandıran Ələsgər yarıdan uzaq düşməyi din-imanın əldən getməyi kimi mənalandırır:

İş sana agahdı, qadir İlahi,
Eşq əlindən itirmişəm irahı.
Ələsgərəm, budu sözün kütahı,
Yar gedəli din-imanım gedibdi.

Aydın məsələdir ki, məhəbbət mövzulu şeirlərini Aşıq Ələsgər yalnız Səhnəbanıya yox, müxtəlif gözəllərə həsr edib. Amma bu, heç də ənənədən gələn eşq təliminin məzmun və mahiyyətini dəyişməyib: Aşıq Ələsgər vəsf etdiyi gözəli bir çox hallarda sıradan bir nəfər kimi yox, Tanrı qüdrətindən yaranmış bir gözəl kimi təqdim etməyə çalışıb:

Sərv boylu mələkzadə,
Camalından içdim bada.

Camalından nur badəsi içilən və Tanrı nuru ilə əlaqələndirilən gözəli ustad sənətkar Quran ayəsi ilə müqayisə etməkdən çəkinmir:

Həcər xanım, qaşın, gözün təhrində
Xətt yazsam, Quranda ayə düşərmimi?!

Quran ayəsi ilə, eləcə də Kəbə və qiblə ilə müqayisəyə yol açan amil – gözəlin ilahi qüdrətə, “nuri-təcəllə”ya bağlanması Aşıq Ələsgər şeirlərində gözəl və Tanrı paralelizmini ənənədən gələn səciyyəvi xətlərdən birinə çevirir:

Məhəbbət odundan təam yeyirəm,
Leyli-nəhar “ya Hu!”, “ya Hu!” deyirəm.

Eşq oduna yanan aşıqın gecə-gündüz Tanrı adını zikr etməsi Haqqa gedən yolun məhəbbətdən keçməsi deməkdir. Məhəbbətdən keçən bu yolda aşıqın başlıca niyyətlərindən biri haqqı nahaqdan ayırmaq, doğrunu tapa bilməkdir:

Yeri, göyü, ərşi, kürsü yaradan,
Adil padşahsan, ədalət eylə.
Könlümün nöqtəsin çıxart qaradan,
Məni doğru yola dəlalət eylə.

Nədir doğru yol, aşıq hansı yolu tutmaq istəyir? Bu sualın da səhlərdən gəlmə ümumi cavabı var: nəfsi öldürüb şeytan felindən uzaq olmaq. Nəfs məsələsini gözəllərə münasibətdə izləmək istəsək, ilk növbədə, onu qeyd etməliyik ki, Aşıq Ələsgər irsində lirik qəhrəmanı biz həyat eşqi aşıb-daşan zövqü səfa əhli kimi görürük:

Dura qulluğunda canı baş ilə,
Nazü qəmzə ilə, gözü qaş ilə,
Gah yalvarmaq ilə, gah savaşı ilə,
Köysünü açmağın nə damağı var!

Könül verdiyi nazlı yarla bir yerdə olmağın hər anı, hətta yar əlindən papiros alıb çəkdiyi dəqiqələr belə lirik qəhrəman üçün unudulmazdır:

Quşnarov tütünlə Ananov kağız,
Bükə paprosunu bir növrəstə qız.

Bir o ola, bir sən, bir otaq yalqız,
Deyib-danışmağın nə damağı var!

Yarın yaxasını açmaqla bitən bu cür zövqü səfa ovqatını Aşiq Ələsgərin başqa gözəllərə münasibətində də axtarmaq mümkündürmü? Axı başqa gözəllərə həsr etdiyi bir çox şeirlərində də ustad sənətkar böyük şövqlə ağı başdan çıxaran büllur bədəndən, al yanaqdan, qoşa nardan bəhs edir, “Zənburam, sızıldaram dodaqlarının balına” deyir. Bəli, elədir, amma diqqət etsək, görərik ki, öz halalı ilə birgə keçirdiyi və yaxanın açılması ilə tamamladığı zövqü səfa anlarını aşiq heç də başqa gözəllərə aid etmir. Təsadüfi deyil ki, ustad sənətkar vəsf etdiyi gözəli neçə-neçə şeirində “bacı” adlandırır:

Həm bu dünyada bacımdı, həmi qiyamətin günü,
Lənət gəlsin o kəslərə – söyləyə böhtan Giləyə. (“Giləyə”)

Mən sana “bacı” dedim, xalq düşməsin kəc xəyala,
Ələsgərdən incik olma, gözlərin qurbanı, Həcər. (“Həcər”)

Misal gətirdiyimiz birinci şeirin başqa misralarında qaymaq dodaq və gül yanaqdan, ikinci şeirdə isə sinədə “baş göstərən” qoşa “turunc”-dan bəhs edilməsi gözəli “bacı” adlandırmaqla ziddiyyət yaratmırmı? Bizcə, heç bir ziddiyyət yaratmır. Məsələ burasındadır ki, zahiri görkəmin “qaymaq dodaq”, “qoşa nar” şəklində təsviri daxili aləmin “dil bilən”, “dərd anlayan” şəklində təsviri ilə bir yerdə “şeytanı öldürüb, nəfsi yandırmaq” mətləbinin ifadəsinə xidmət edir. Əlbəttə, bu mətləb məhəbbət mövzulu şeirlərlə məhdudlaşmır və ustad sənətkarın bir sıra başqa şeirlərini də əhatə edir. Aşiq Ələsgərin müxtəlif mövzulara həsr olunmuş neçə-neçə şeiri var ki, həmin şeirlərdə nəfsi öldürməyin başlıca əlaməti kimi səxavət nişan verilir. Ustad sənətkar “Mal-dövlətə baş endirən əfsanə baş endirir” deyib səxavət sahiblərinə xüsusi hörmət və ehtiram göstərir. Dəli Alı belə səxavət sahiblərindən biridir. Maraqlıdır ki, ustad sənətkar səxavətli olması Dəli Alının təmsalında əliaçıqlıq göstərmək kimi sıradan bir məziyyət hesab etmir. “Səxavət əhlini yandırmadı nar” deyən sənətkar səxavətin – Hatəmə bənzərliyin də kökünü ilahi qüdrətə bağlılıqda axtarır:

Pirim Şahi-Mərdan verib muradı,
Artırıb şövkəti, şanı Dəli Alı. (“Dəli Alı”)

Ata, baba iyiddilər, bəyənmişəm əsli-zatın,
Doğruluğun səbəbinə Mövlan veribdi baratın. (“Kimi”)

Bura qədər dediklərimizdən və çəkdiyimiz misallardan aydın görmək olur ki, Aşıq Ələsgər Şahlar Şahı və Şahi-Mərdanla daha çox üç sərvəti əlaqələndirir: a) özünün aşib-daşan təbini; b) gözəllərin camal və kamalını; c) müxənnəsliyə qarşı çıxanların mərdlik və səxavətini. Axtarsaq, bu cür mənəvi dəyərlərin ilahiləşdirilməsini müəyyən qədər Aşıq Ələsgərdən əvvəlki ustad aşıqların da yaradıcılığında tapa bilərik. Amma məsələnin incə tərəfi burasındadır ki, ənənəyə sıx bağlı olan Aşıq Ələsgər şeir-sənətdə öz fərdi aləmini yüksək bədiiliklə əks etdirməyin də əvəzsiz nümunəsini göstərir. Bu fərdi aləmi yuxarıda xatırladığımız və xatırlamadığımız mövzuların hər biri üzrə izləmək heç də çətin deyil.

Fərdiyyət məsələsini Mövladan dərs alan sənətkar obrazında axtarsaq, qeyd etməliyik ki, bu obraz “Şahi-Mərdan sayəsində elm içində ümmanam”, “Əhli-irfan məclisində gövhərmisaldı yüküm” kimi ənənəvi ştrixlərlə məhdudlaşmır və Aşıq Ələsgər bioqrafiyasından gələn bir çox cizgilər bu obraza özünəməxsus məzmun verir. Aşıq Ələsgər bioqrafiyasının səciyyəvi cizgilərindən biri ustad sənətkarın saz-söz adamları ilə qarşılaşması, bəzi hallarda isə toqquşmasıdır. Şair Nağı ustad sənətkarın toqquşduğu saz-söz adamlarından ən “məşhur”udur. Şair Nağının Şəmsəddindən Göyçəyə hədyan dolu şeir yazıb göndərməsi, təbii ki, Aşıq Ələsgəri hövsələdən çıxarır və ustad sənətkar bir neçə şeirlə Şair Nağıya cavab verməli olur. Həmin şeirlərdən birində – dillər əzbəri olan “Şair Nağı” rədifli qoşmada bir bənd belədir:

Göyərək kicirtkən, baş verib çadır,
Doldur dağarcığı, Göyçəyə aşır.
Elə billəm, qoca çaqqal ulaşır,
Olsa sənə kimi yüz Şair Nağı!

Ustad sənətkarın qəzəbi göz qabağındadır və bu qəzəbi göstərən detallardan biri qəbahət sahibinin çaqqal timsalında təqdim edilməsidir. Aydın məsələdir ki, rəqibi çaqqal timsalında dinləyiciyə çatdırmaqla ustad aşıq özünün aslan gücündə olmasına da işarə etmiş olur. Bunun, həqiqətən, belə olmasını ustadın başqa bir qoşması açıq-aydın göstərir:

Alçaqda dayan ki, çıxasan başa,
Tülkü-sən, aslanla girmə savaşa.
Gəl yapışma gücün çatmayan daşa,
Götürə bilməzsən, zora düşərsən.

Yarımcıq və lovğa adamlarla toqquşmasını tülkü-aslan savaşı adlandırılan ustadın qəzəb hissi bir çox başqa şeirlərində ayrı-ayrı şəxslərə yox, müxtəlif sosial zümrələrə, məsələn, qayda-qanundan uzaq çinovniklərə,

insaf-mürvətdən uzaq bəylərə, dindən-məzhəbdən uzaq mollalara qarşı yönəlir. Söz yox ki, siyasi güc sahibi olan adamlarla toqquşmaq nə qədər çətin idisə, şəriət pərdəsi altında şeyitbazlığını gizlətməyi bacaran adamlarla üz-üzə gəlmək ondan da çətin idi. Aşıq Ələsgər bu çətinliyə dərin etiqadı və özünəməxsus xarakteri sayəsində sinə gərə bilir.

Ələsgər əl çəkməz etiqadından,

Yerdə xəbər verir göy büsətindən –

deyən sənətkar üçün adamlara qiymət verməyin, onların əməllərini saf-çürük etməyin başlıca meyarı Haqqa bağlı olub-olmamaq, qəlbində axirət xofu daşıyıb-daşımamaqdır. Sənətkar, mollaları nədə təqsirləndirib, nədə günahkar bilir? “Həmdini dürüst bilməyə-bilməyə” camaatı öz təsiri altına salmaqda, yoxsulun malını yeməkdə, sələmi halal buyurmaqda, fitnə-fəsad törədib qadınları yoldan çıxarmaqda, bir sözlə, “şeytani-ləindən mətəb diləmək”də.

Aşıq Ələsgər lirikasında ətraf aləmə tənqidi münasibətdən danışıqdan bir məsələyə toxunmadan ötüşmək olmur. Bu, müəllifin özünə tənqidi yanaşması məsələsidir. Bəli, Mövladan dərs aldığı bildirib, döyüş meydanına sazla, sözlə atılan, “Ələsgərdi Xeybər kimi bir qala”; “Tökərəm hörməti, götürəm sazi, Şişər başın bu mahala sığışmaz” tərzində sözlər deyib döyüşdən həmişə qalib çıxan ustad sənətkarın hərdən öz-özü ilə baş-başa qaldığı məqamlar da var və həmin məqamların misralarda ifadəsini görmək çətin deyil. Saz-söz meydanında “Dərsi azlar Ələsgərdən dərs alsın” deyən sənətkar sual-siratdan, kəlməyi-şəhadətdən, əli çəngəlli Əzrayıldan bəhs etdiyi “Dünyada” divanısında “Şeyirdlikdə can çürütdüm, hərəgiz ustad olmadım” deyir. Və yaxud “Mənəm” qoşmasında “Ağıldan kəm, huşdan çaşqın, dildən küt, Naqabil, kəlməsi bisəmər mənəm” deyir. Əslində “Dünyada” divanısından gətirdiyimiz misrada özünü tənqiddən daha çox mütəvazelik hissənin ifadəsi var. “Mənəm” qoşmasından gətirdiyimiz misralarda isə özünü tənqid fikrin kinayəli ifadəsi ilə qaynayıb-qarıyır: müəllif qədir-qiymətinin bilinmədiyini nəzərə alıb məhz ironik şəkildə özünü “naqabil, kəlməsi küt” adlandırır. Yeri gəlmişkən xatırladaq ki, klassik aşıq şeiri üçün o qədər də səciyyəvi olmayan kinayə ifadə formasından Aşıq Ələsgərin yeri gəldikcə istifadə etməsini ustad sənətkarın bir çox başqa şeirlərində də görmək mümkündür:

Şirin ləhcə, xub yazıbsan kalamı,

İnsaf məqamında «bəyənər» hamı.

Nizami, Füzuli, Firdovsi, Cami... .

Nə həddi var, sana barabar olsun. (“Olsun”)

Sərgərdan qalmışam mən bu hesaba,

Fələk qurğusuna əhsən, mərhəba! (“Olacaqdı”)

“Olsun” qoşmasından gətirdiyimiz nümunədə Aşıq Ələsgər Nizamilərdən “üstün” saymaqla özündənrazı, yarımçıq şairə, “Olacaqdı” qoşmasından gətirdiyimiz nümunədə isə “əhsən, mərhəba” deməklə bimürvət fələyə kinayəli münasibət bildirir. Kinayə öz yerində. Amma biz özünütənqid notları ilə bağlı fikrimizi davam etdirib bildiririk ki, bu notlar ustad sənətkarın nəfs və eşqdən bəhs etdiyi məqamlarda daha çox gözə dəyir:

Nəfs aldatdı, hər yetənə xan dedim,

Bihudə kollara gülüstan dedim. (“Görmədim”)

Dolandım bihudə, gəzdim əfsana,

Tabe oldum nəfsə, uydum şeytana.

Xeyr əməlim yoxdu mərdi-mərdana,

Günahkar, günahkar, günahkar mənəm. (“Mənəm”)

Eşq ilə nəfs məni dolandırır bəhri-bəri,

Dilimdə ahi-canan, sərimdə zəhmətin təri. (“Deyin”)

Əlbəttə, nəfsə aldanmağı etiraf etmək nəfsi daxilən öldürüb kamilləşməyin nə qədər çətin bir yol olduğunu bir daha diqqətə çatdırmaq üçündür. O ki qaldı eşq yolunda səhvlərin etirafına, bu məsələyə aydınlıq gətirmək üçün Aşıq Ələsgərin bəzi başqa misralarını yada salmaq lazımdır. Məsələn, bu misrasını:

Kor oldu gözlərim, yapışdım dula. (“Düşmüşəm”)

“Xəbərin varmı”, “Salamatdır” qoşmaları da göstərir ki, Aşıq Ələsgərin öz ömür-gün yoldaşı haqqındakı şeirləri zarafat üstündə söylənmiş şeirlərdir. Bir misrasını misal çəkdiyimiz “Düşmüşəm” qoşması da yumoristik ovqatdan uzaq deyil. Məsələyə digər bir tərəfdən yanaşib xatırlatmalıyıq ki, Aşıq Ələsgər bir neçə şeirində dula (demək, ilk növbədə, öz ömür-gün yoldaşına) dərin hüsn-rəğbət və məhəbbətini bildirir:

Qabiliyyətsiz, mərifətsiz qızların

Yüzü bir dərdimənd dul ola bilməz. (“Ola bilməz”)

Bivəfa qızlardan əlim üzüldü,

Eylərəm canımı, dul, sənə qurban. (“Sənə qurban”)

Bu misralardakı müsbət münasibəti, həmçinin “Xəbərin varmı” qoşmasında tənqidi münasibətin zarafat üstündə qurulmasını unutmamalıyıq.

dan xatırlatmaq lazım gəlir ki, qəlbində Səhnəbanı nisgili yaşadan Aşıq Ələsgərin neçə-neçə şeirində yarıdan yarı qalmış aşiq obrazı var və bu obrazın müəyyən qədər ustad sənətkarın özü ilə, öz tərcümeyihalı ilə bağlı olmasını inkar etmək çətindir:

Yaxşı can yetişsə yaxşı canana
Həm günü xoş keçər, həm ay-il eylə. (“Həmayıl eylə”)

İki könül bir-birini tutmasa,
Alan da yazıqdı, gələn də yazıq. (“Yazıq”)

İstər həcvlərində və hərbə-zorballarında, istərsə də nisgilli məhəbbətədən və ailə dramından bəhs edən şeirlərində real həyatdan gələn bioqrafik detallar ustad sənətkarın öz portreti barədə təsəvvürümüzü genişləndirir. Məlum olur ki, nisgilli məhəbbətədən və örtülü ailə dramından, evliliyin gizli ağrı-acısından danışarkən Aşıq Ələsgər həm də Səhnəbanılardan, bu qızların ər evindəki acınacaqlı taleyindən danışır:

Gözəl, sən də muradına çatmadın,
Bənnə olub sınıq könül yapmadın.
Tər lan idin, öz tayını tapmadın,
Getdi, qismət oldu sara züflərin. (“Züflərin”)

Bir mərdi sevəydin, sirdaş olaydın,
Könlün istəyənə peşkaş olaydın.
Ya da quruyaydın, bir daş olaydın,
Bəzənib bu evə gələndə, yazıq. (“Yazıq”)

Ustad sənətkarın nəzərində Səhnəbanıların bir nisgilli könül vermədiyi, sirdaş ola bilmədiyi adama qismət olmağıdırsa, ikinci nisgili bu dərdi heç kimə açıb danışa bilməməsi, ürəyində gizli çəkməsidir. “Dalbadal” şeirində “Sirlər Haqqın yanında, kim kimin dərdin bilir” deyən sənətkar “Gədə” şeirində “Qədər sənə gəzəcəkdin, istər gir dəryada gəz” deyib, bir etiqad sahibi kimi, qismətdən qaçmağın mümkün olmaması qənaətinə gəlir və bu qənaəti əslində “Züflərin”, “Yazıq” rədifli şeirlərdə də dolayı şəkildə izləmək mümkün olur.

Aşıq Ələsgərin öz portreti haqqında təsəvvürümüzü genişləndirən şeirlər sırasına, heç şübhəsiz, Mirzə Bəylər və Dəli Alı ilə bağlı şeirlər də daxildir. Sıx ünsiyyətdə olduğu Mirzə Bəylər kimi ziyalı, Dəli Alı kimi igid barədə dediyi sözlər Aşıq Ələsgərin öz xarakterini bir az da yaxından tanımağa kömək edir.

Maraqlıdır ki, Dəli Alı haqqındakı şeirlərdə şücaət və rəşadəti vəsf etmək başlıca mətləb olduğu halda, müəllif böyük həvəslə insaf,

mürvət, mərifət məsələlərindən danışır, Dəli Alının silahdaşlarından birinin dərin elm sahibi olmasını xüsusi diqqətə çatdırır:

Balçı Kalvayı Əli cavan bir oğlan kimidi,
Şəriətdən mətləb qanır, təriqətdə xan kimidi. (“Deyin”)

Maraqlıdır ki, Mirzə Bəylər haqqındakı şeirdə elmi, biliyi, huşyarlığı vəsf etmək başlıca mətləb olduğu halda, müəllif birdən-birə silah-sursat məsələsinə keçir:

Markiz, mavzer, süzən, aynalı, birdon...
Səhv düşdüm sayında, doqquzdu, ya on.
Meşoğ ilə patron, qutuyla piston,
Yox kimsədən ehtiyatı Bəylərin.

Tüfəng, sursat mövzusuna tək bu şeirdə yox, Aşıq Ələsgərin bir çox başqa şeirlərində də rast gəlmək mümkündür. Belə bir faktı xatırlatmaq yerinə düşər ki, Aşıq Ələsgərin bağlamalarından biri – “Yetər” divanisi məhz tüfəngə həsr olunub. Və faktlar belə qənaətə gəlməyə əsas verir: “Can deməklə candan can əskik olmaz” deyib insanları ülfətə səsləyən Aşıq Ələsgər müxənnət zamanının “Əkməz kotan kimi xama çəkməsi” müqabilində silah-sursata əl atmağın vacibliyini də yaddan çıxarmır, rəşadəti məhəbbətə yol açan bir dəyər sayır.

Şeirlərinin möhürbəndində “atam Alməmməddi, Göyçə mahalım” deyib nəsil-nəcabətini, yerini-yurdunu nişan verən, özünü “eşq içində qala”, “gözəlliyin məddahı”, “elm içində ümman”, eləcə də “qul”, “işı müşkül”, “füqərə”, “bəxtiqara”, “günahkar” və s. adlandıran və şeirlərini həmin adlara uyğun bir ovqatda quran Aşıq Ələsgər bəzən daxili süjetdən istifadə edir və özünü həmin süjetin iştirakçılarından biri kimi qələmə verir. Dəli Alı haqqındakı “Kimi”, “Deyin” müxəmməslərində müşahidə etdiyimiz daxili süjet elementlərini daha qabarıq şəkildə “Eləyib” müxəmməsində görürük: Yaylaqda toydur. Toya bədəncə xırda, amma çox güclü olan, Aşıq Ələsgərin də yaxşı tanıdığı Əli adlı bir pəhləvan gəlib çıxır. Çoxlarını şil-küt edən, Molla Hümməti “bir dəstə reyhan” kimi götürüb göyə tullayan pəhləvanın bir bədbəxtlik törədəcəyindən ehtiyat edən Aşıq Ələsgər araya girməli olur:

Meydanalı şövq elədi, üstüncə bəylər yeridi,
Seyistandan Rüstəm qalxıb, Maliki-Əjdər yeridi,
Dərya kimi cuşa gəlib, şir kükrəyib, nər yeridi,
Gördü, bəylər qafil olub, Aşıq Ələsgər yeridi,
– Amandı, girmə meydana, çoxların peşman eləyib!

Göründüyü kimi, Meydanalını pəhləvanla güləşməyə qoymayan Aşıq Ələsgər hadisənin iştirakçılarından biridir. Belə iştirakçı olmağın

klassik tipinə “Dədə Qorqud” eposunda rast gəlmişik. Boyları düzüb-qoşan Dədə Qorqudu eposun bir neçə yerində, xüsusən “Bamsı Beyrək” boyunda qəhrəmanlar sırasında görürük. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, “Dədə Qorqud”la səsleşməni Aşıq Ələsgər irsində bir çox başqa məqamlarda da görmək mümkündür. Qorqud Atanın dilindən söylənmiş “Qarı düşmən dost olmaz” atalar sözünü “Qarı düşmən bir də gəlib dost olmaz” (“Üzhaüz”) şəklində Dədə Ələsgərin dilindən eşidirik. “Dədə Qorqud”un “Müqəddimə”sində tanış olduğumuz evə-eşiyə baxmayan məzəli qadın obrazları Dədə Ələsgər şeirlərində (“Xəbərin varmı”, “Uzaq vilayətdə qız sevən oğlan”) yenidən qarşımıza çıxır. Dədə Qorqudun düzüb-qoşduğunu alp ozanlar eldən-elə yaydıqları kimi, Dədə Ələsgərin də sinədən söylədiklərini onun şəyirdləri ölkədən-ölkəyə yayırlar:

Dəli Alının vəsfini yazmışam dastana – deyin!

Afərin, şəyirdlərim, gedəndə hər yana deyin!

Eşidib Göyçə mahalı, külli-İrəvana deyin!

Addayın Şahtaxtından, Təbrizə, Tehrana deyin!

Üz tutun Alosmana, Qarsa, Qağızmana deyin! (“Deyin”)

Şəyirdlərin, həmçinin neçə-neçə başqalarının ifasında səslənən şeirlərdə Aşıq Ələsgər mətnindən kənara çıxma halları qaçılmazdır. Bu gün Aşıq Ələsgər şeirlərindən hər hansı birinin yüzə-yüz ustadın söylədiyi şəkildə bizə çatdığını iddia etmək mümkün deyil. Amma toplayıcıların və tərtibçilərin, xüsusən də İslam Ələsgərin gərgin zəhməti bahasına ortaya-ərsəyə gələn Aşıq Ələsgər irsi ustad sənətkar barədə söz deməyə kifayət qədər əsas verir. Deyəcəyimiz sözlərdən biri bundan ibarətdir ki, Aşıq Ələsgər irsində müəllif obrazı, bəlkə, heç bir aşıqda görmədiyimiz şəkildə canlı və çoxcəhətlidir. Aşıq sənətinin yazılı sənətdən götürdüyü bir cəhət – mətnə müəllifin bəlli olması Aşıq Ələsgər yaradıcılığında daha çox hiss edilən və daha tez gözəçarpanıdır. Görünür, Aşıq Ələsgərin bir sənətkar kimi qüdrətini göstərən çoxsaylı amillərdən biri məhz bu nöqtədə axtarılmalıdır.

“Qanadlanıb Qafdan Qafa uçan” sənətkar və gündəlik qayğılar içində yaşayan sənətkar – bu iki obraz Aşıq Ələsgər poeziyasında yan-yanadır. Ustad sənətkarın könül quşunu pərvaza gətirən, ilk növbədə, gözəllərdir:

Gözüm gördü, könlüm qəmdən ayıldı,

Çıxdınız qarşıma dəstə gözəllər!

Camalın şöləsi nuri-təcəlla,

Görsə şəfa tapar xəstə, gözəllər!

Həm vüsali, həm də hicranı ilə insanın yaşayıb-yaratmaq şövqünü artıran gözəllər aşığa qoca vaxtında belə qol-qanad verirlər, onun ruhunu təzələyirlər:

Məni qoca gördü, rübəndin açdı,
Ala gözlərinə gözüm sataşdı.
Huş başımdan getdi, xəyalım çaşdı,
Mürği-ruhum asimanlar dolanır.

Ustad sənətkarın könül quşunu pərvaza gətirən həm də təbiətdir – tür-fə gözəllərin əyilib su içdiyi çeşmələr, ayaq basdığı yaylaqlar, dağlardır:

...Mürğ tək balü-pər açdım, oxudum döndüm bülbülə,
Bir gözəl keçdi qarşidan gözlərindən gülə-gülə,
Dağıtdı ömrüm qəfləsin, nə çoxdu yağın, Şah dağı!

...İstanbulun al qumaşı, Bağdadın xurması gəlir,
Oxuyur türfə gözəllər, kəklik tək sədası gəlir,
Aşıq üçün cənnət qoxur daşın, torpağın, Şah dağı!

Qanad açıb bülbül dönməkdən, türfə gözəllərin kəklik kimi səs-səsə verib oxumasından, daşın, torpağın cənnət qoxusu verməsindən danışan məqamda ustad aşığın həm də İstanbul qumaşı və Bağdad xurmasından bəhs etməsi tamamilə təbiidir və Aşıq Ələsgər poeziyasında idealla realı yan-yanaşı əks etdirmək prinsipinin eyni şeir daxilindəki təzahürüdür.

“Kişi gərək zəhmət çəksin, dər (tər) salsın” deyən, yaz-yay aylarında əkin-biçin işləri görən, gün-güzəran naminə bir vaxt dəyirmançılıq da edən, xeyirdə-şərdə həmişə el-oba ilə bir yerdə olan Aşıq Ələsgər üçün ən xırda məişət detallarından tutmuş ömür-günün ən müxtəlif səhnələrinə, ən incə məqamlarına qədər hər şey şeir mövzusunə çevrilə bilər. Bu cür mövzu rəngarəngliyi və həyatın dibinə enmək meyli Aşıq Ələsgər şeirində incə təbəssüm və xəfif yumorun başlıca mənbəyi kimi özünü göstərir:

Yar xəttiylə yazılıbdı a tarıx,
Mehtər bivec, əstər kökdü, at arıx.
Gözəllər fəvcünə qürə atarıx,
Baxtım kora, şilə, ha lala çıxar.

Zərif zarafat üstündə “xırda” məişət qayğılarından bəhs edən bu təcnisdə, həmçinin neçə-neçə başqa şeirdə Aşıq Ələsgərin sənətkarlıq qüdrətindən, sözü muma döndərən bədii dil möcüzəsi göstərmək hünərindən bəhs etmək olar. Amma biz sözüümüzü burada yekunlaşdırıb həmin məsələlərin araşdırılmasını başqa yazılara saxlayırıq.